

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2022

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 70

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na 11 wa tipheji.

XIYENGE XA A: NOVHELE

NDZI NGO TINCIKI – FA Thuketana

XIVUTISO XA 1: XIKAMBELANTWISISO

- 1.1 Ti-Vultures. ✓ (1)
- 1.2 A ri n'anga. ✓ (1)
- 1.3 Leswaku a a ta pfluxa bindzu ra Ntekele. ✓ (1)
- 1.4 Hileswi a sindzisiwa hi Ntekele ku tekana na Muzayiwe naswona a a rhandzana na Jamboti. ✓ ✓ (2)
- 1.5 Hileswi a va rhandzana na ku va va tshembisanile ku tekana. ✓ ✓ (2)
- 1.6 Hileswi Xoxololo kokwana-xinghuwe wa Manayila tata wa Ntekele na Mafela-nkatini kokwana-xinghuwe wa Jamboti tata wa Dodovha va nga tshama va pumbana vuloyi. Xoxololo hikwalaho ka ntshiva a hisa muti wa Mafela-nkatini. ✓ ✓ (2)
- 1.7 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo ya yena. Xik.: Ndzi dyondza leswaku munhu a nga endla xin'wana na xin'wana ku kucetela hi xivangelo xo lava ku kuma leswi nga ta tsakisa yena. ✓ ✓ (2)
- 1.8 Ku va a hlongorile Rice hikuva a onhile n'wana wa ka Ridonga na ku lova ka Rice, swi pfluxele N'wa-Xitlhelani mavabyi ya mbilu kutani a lova. ✓ ✓ (2)
- 1.9 Swi vula nsati lontsongo wo hetelela loyi a tekiweke etshengweni a tlhela a va ntsongo hi malembe. ✓ ✓ (2)
- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: Ku va Ntekele a a xavisile n'wana wa yena swi endle leswaku muti wa yena wu fayeka, a a lahlekeriwa hi nhlonipho eka n'wana wa yena na ku va a twisile n'wana wa yena ku vava. ✓ ✓ (2)
- (Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)
- 1.11 A ku fanele ku va na nkhuvo wa Muzayiwe na Manayila. ✓ (1)
- 1.12 Hileswi a a nga lavi ku tekana na Muzayiwe. ✓ (1)
- 1.13 Ndhoza. ✓ (1)
- 1.14 Ku rila hi mbilu u nga humesi mihloti./B. ✓ (1)
- 1.15 A a chuhwile na ku ka a nga tshembi leswi a byeriwa swona. ✓ ✓ (2)

- 1.16 E-e, a a xaviwile hi Manayila ku ri kungu ra leswaku a ta kota ku baleka ku tekiwa hi Muzayiwe.√√ (2)
- 1.17 Maendlelo ya yena ya kombisa munhu wo kota ku hamba swi tlhela swi khorwisa.√√ (2)
- 1.18 Ya kanetana hikuva u xanisa vana va yena. √/U nwa byalwa. √/U hanya na Muzayiwe loyi a nga n'anga. √
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 1.19 William i vito ra tata wa yena Ntekele, a chava leswaku a nga ta tekela mahanyelo yo biha ya tata wa yena.√√ (2)
- 1.20 A swi fanerile hikuva vanhu a va rhambiwile enkhubyeni naswona swakudya a swi ta onhaka loko swi nga dyiwi. √√ (2)
- 1.21 Wu kombisa ku pfumala ku rhula evuton'wini bya yena./Wu kombisa ku hela ka rifumo na ntsako wa yena.√√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU

BYOKOTA MADLAYISANA – MM Marhanele

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO

- 2.1 Emutini wa hosi Magamana.√ (1)
- 2.2 Mavundza√ na Magamana.√ (2)
- 2.3 A a lava ku ya nyika vumbhoni byo tiya mayelana na rifu ra Gezani.√√ (2)
- 2.4 Hileswi Mathebula a bile Gezani hi xibakele a a titivala tanihileswi a rhandzana na nsati wa yena, kutani endzhaku Gezani a ya lova. √√ (2)
- 2.5 U na ntlimbo wa le handle, lowu a vangeriwaka hi nsati wa yena loyi a rhandzana na vavanuna van'wana hambu a ri kona kwala kaya.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 2.6 Swi hi komba leswaku hosi yi na ku tshemba eka leswi vuriwaka hi nsati wa yona.√√ (2)
- 2.7 A a xixima nuna wa yena na ku kota ku yingisela./A a kota ku amukela vayeni hindlela leyi faneleke. √
(Amukela na yan'wana mavonelo lama twisisekaka.) (1)
- 2.8 I ku va a vulavula vubihi hi Mathebula eka nsati wa yena Makhanana√ na ku rhandzana na nsati wa yena.√ (2)
- 2.9 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xik.: A hi mhaka ya kahle, hosi yi fanele ku amukela munhu un'wana na un'wana tanihi muakatiko wa yona, na ku yingisela mhaka leyi n'wi tisaka handle ko hlawula vanhu hi swiendlo swa vona.√√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (3)
- 2.10 Emutini wa Makaringe.√ (1)
- 2.11 Ngoveni. √ (1)
- 2.12 Hikuva u rhandzana na Makhanana na nsati wa Mavundza hi nkarhi wun'we.√√ (2)
- 2.13 Murhandziwa./C.√ (1)
- 2.14 EJoni.√ (1)

- 2.15 Ya hundzukile xikhovolelo hikuva Mathebula nuna wa Makhanana u kumekile a a lwisana Gezani hi ku va Makhanana a rhandzana na Gezani.√√ (2)
- 2.16 A hi wansati wa mahanyelo ya kahle, u endla vuxaka na vavanuna van'wana ku ve i nsati wa munhu, leswi susaka ndzhuti wa nuna wa yena.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 2.17 U ta n'wi tikisela vutomi swinene.√√ (2)
- 2.18 Ee, a a ri munhu loyi a tirha na vanhu vo hambanahambana, a a fanele a tikhoma kahle a xixima ntirho wa yena hi ku vanhu va ta chava ku ya etin'angeni ku ya pfuniwa.√√ (2)
- 2.19 Xi ndzi tsakisa hi ku va xi kotile ku rivalela Makhanana hi ku twela mukhegula vusiwana, kambe a nga ha vi nsati wa xona.√√ (2)
- 2.20 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xik.: Ndzi vona wonge a nga cinca, u kumile dyondzo ya kahle, u ponile ri ahlamile a tlhela a lahlekeriwa hi vukati naswona na tiko a ri nga ha n'wi amukeli kahle.

KUMBE

A nge cinci u ta ehleketa ku u ta tshamela ro tweriwa vusiwana hi ku ve ri va tshika xo khoma hi voko xa le mbilwini a va tshiki.√√

(2)
[35]

XIVUTISO XA 3: *KU DYELA NYAMA EMATLUKENI* – DJ Risenga

- 3.1 Mudyondzisi. √ (1)
- 3.2 U n'wi sindzisa leswaku va rhurha eka Siyandhani va ya tshama eKremetart. √√ (2)
- 3.3 U vula leswaku vutomi bya olova emakaya ku tlula emalokixini./Swa n'wi olovela ku tihanyisa eka Siyandhani ku tlula eKremetart. √√ (2)
- 3.4 Va vula leswaku laha va tshamaka kona a hi ka vona va hakela mali ku tshama kona. √√ (2)
- 3.5 Ya paluxa vumunhu byo delela nuna. √√/Ku nyanyuriwa hi mali. √√/Ya paluxa vumunhu byo ka a nga teki switsundzuxo swa van'wana vanhu.
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 3.6 Hileswi a a ri kusuhi na ku kuma mali ya yena ya phenxeni. √√ (2)
- 3.7 nghenelela eka./D. √ (1)
- 3.8 Hikuva u vona Piet a ri munhu wo ka a nga hatliseli ku endla swilo hikuva u teke nkarhi ku xava yindlu. √ (1)
- 3.9 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xik.: A yi nga ri yo va pfuna. Ma'am Joyce a a lava ku tirhisa vona ku kuma ndlela yo rhurhela eKremetart. √√

KUMBE

- A ya ri yo va pfuna. Yindlu ya vona a yi ri yitsongo naswona a va ri na n'wana leswi a swi endla leswaku va nga ha ringani eka yona. √√ (2)
- 3.10 A hi ntiyiso, Ma'am Joyce a a lava ku tekeriwa ehenhla hikuva Ekremetart a ku ri emasababini naswona yena na Xilavi loko va ta va va ri eKremetart a va nwa byalwa swinene. √√ (2)
- 3.11 A languterile leswaku Ma'am Joyce a ta n'wi kamba tanihileswi yena Vukosi a a ri kusuhi na ku kuma n'wana. √√ (2)
- 3.12 Hikuva tata wa yena a ri munhu wo landzelela nawu na maendlelo lamanene ya swilo./Hikuva a va nga tekanangi kutani tata wa yena a ta lava leswaku ku landzeleriwa nawu. √√ (2)
- 3.13 Piet a hola mali yitsongo leyi nga kotiki ku xava yindlu. √√ (2)
- 3.14 A va kolota mali ya rhente ya tin'hweti tinharhu. √√ (2)
- 3.15 Ma'am Joyce u lo va hakelela./U va hakelela hi yexe eka n'wini wa yindlu. √√ (2)

- 3.16 Ma'am Joyce a a lava leswaku mhaka ya ku va hakelela rhente ku va xihundla xa yena na Vukosi kasi Vukosi yena a lava leswaku na Piet a byeriwa tanihileswi a a ri jaha ra yena. √√ (2)
- 3.17 A a tikile./A ri na khwiri/A a ri muyimana./A karhatiwa hi khwiri ra n'wana leri a ri na rona. √ (1)
- 3.18 Vhakisa na Ma'am Joyce. √√ (2)
- 3.19 Vukosi wa tixixima, a xixima nuna wa yena a tlhela a nga vi na swihundla eka yena kasi Ma'am Joyce a nga tixiximi, a nga xiximi nuna wa yena a tlhela a va na swihundla eka nuna wa yena. √√√ (3)

[35]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA

XA MUGANGA – SJ Malungana na KA Khosa

XIVUTISO XA 4: XIKAMBELONTWISISO

4.1 'N'WANA WA VANHU' – KA Khosa

- 4.1.1 Hluphekani Squatter Camp.√ (1)
- 4.1.2 Vatswari va yena a va lovile, a tshama na xaka ra yena Mapula.√√ (2)
- 4.1.3 Ro xavisa byalwa.√ (1)
- 4.1.4 Mpumalanga./B.√ (1)
- 4.1.5 Ku va Mapula a sindzisiwile ku pfala bindzu ra byalwa√ na ku va a kumerile Mapula ntirho wo basisa exikolweni xa Raluombe.√ (2)
- 4.1.6 Tahala a a rhandzana na munhu lonkulu swinene eka yena.√√ (1)
- 4.1.7 Mapula a nga vileli ku tshikela Khombani mintirho leyi a yi fanele yi tirhiwa hi yena, hi ku tiva ku a hi n'wana wa yena. √√ (2)
- 4.1.8 Mavulavulelo ya yena ma komba leswaku a a hlundzukile swinene nakona a nga ha xaveleli ku hlayisiwa hi Mapula hambu o n'wi hlongola.√√ (2)
- 4.1.9 I thoni ya ku tsaka, u tsakile hi ku n'wini wa timhaka a fikile a ta kota ku hlamusela hi yexe. √√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)
- 4.1.10 Ri lemukisa vanhu vo fana na Khombani hi ku tiva timfanelo ta vona, va ta kota ku pfuneka ku fana na yena Khombani loyi a pfunekeke.√√ (2)
- 4.1.11 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya ya yena lama twisisekaka. Xik.: Ndzi vona swi ri kahle, hikuva u endlile mhaka ya kahle yo antswisa vutomi bya ku a ta kota ku hlayisa kahle Khombani a kula kahle.√√ (2)

4.2 'NDZI WERILE HI NHLOKO' – SJ Malungana

- 4.2.1 Telkom.√ (1)
- 4.2.2 A va tirha swin'we kutani khampani ya vona yi va rhumela eKapa ku ya dyondza maantswiselo ya vukorhokeri bya khampani.√√ (2)
- 4.2.3 A va hanya hi ku twanana va nga tumbetelani nchumu, rirhandzu ra vona ri famba kahle swinene.√√ (2)
- 4.2.4 Swikhafuthini a swi vuya swi nga dyiwangi.√ A vuya ekaya nivusiku swinene.√/A pfa a nga vuyi ekaya.√/Mali leyi a yi nyika nsati se a yi tsemiwile.√ (2)
- (Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (2)
- 4.2.5 Ya hi nyika xifaniso xa munhu loyi a a nga kota ku tikhoma na ku tiyisela eka swiyimo swo fambelana na vaxisati./A nga kanganyiseki hi ku olova loko swi fika eka vamanana.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 4.2.6 A a ri munhu wo loko a lava xilo u fanele ku sindzisa a kala a xi kuma, u landzelerile Gijimela a za a n'wi kuma.√√ (2)
- 4.2.7 U ringeta ku chavisela nsati wa yena ku a nga swi voni ku ri yena u cincile u sungurile timhaka ta rirhandzu ra le tlhelo.√√ (2)
- 4.2.8 U kotile ku twisisa leswaku loko nuna a yile eKapa ekhosweni matirhelo ya fanele ku vevuka ematshan'wini yo tika.√ (1)
- 4.2.9 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xik.: Byi nga va onhela tirhelo ra vona tanihileswi va tirhaka swin'we, va nga kumeka va tsandzeka ku tikhoma va rhangisa swa rirhandzu va tshika ta ntirho, kasi Gijimela swi nga n'wi fayela na muti.√√√ (3)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 35

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI

XIVUTISO XA 5

5.1 'EXIHLOBYENI' – KG Baloyi

- 5.1.1 Xitlhokovetselo xi bumabumela ndhawu yo dyondzela eka yona leyi eka yona lava tikarhataka va humelelaka loko lavo loloha na lavo tlanga hi nkarhi va tsandzeka evuton'wini.√√√ (3)
- 5.1.2 Ndhawu leyi ceriweke laha ku kiwaka mati lama humaka ehansi.√√ (2)
- 5.1.3 Ku tshikelela mhaka ya ndhawu leyi ku tirhiwaka hi matimba./laha vanhu va tikarhataka.√√ (2)
- 5.1.4 U nyangatsekile/u hlundzukile.√√ (2)
- 5.1.5 Xifaniso xa munhu loyi a nga tlanga hi nkarhi wa yena. √ (1)
- 5.1.6 Vanhu vo hlamulela etlhelo./Vo pitsula. √√ (2)
- 5.1.7 tikarhatela leswi nga pfuniki nchumu./A√ (1)
- 5.1.8 Mukamberiwa u ta boxa dyondzo ya yena. Xik.: Ndzi dyondza leswaku ku tikarhatela dyondzo swa vuyerisa evuton'wini.√√ (2)
- 5.1.9 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: Mutlhokovetseri u tsakisiwa hi vanhu lava yingisaka va tlhela va tikarhatela ku dyondza xikolo.√ Hi n'wi twa a themendhela lava nghenaka xikolo a sola lavo loloha.√ (2)
- (Amukela na swin'wana switsundzuxo leswi twalaka.) (2)

5.2 'XANA SWI TA HELA RINI?' – KG Baloyi

- 5.2.1 Mutlhokovetseri u kombisa ku tikeriwa loku vanhu va xisati va nga na kona loko va hanya endzeni ka vuxaka bya rirhandzu lebyi nga hava xikongomelo xa vukati. √√√ (3)
- 5.2.2 U langutela ku twa timhaka ta swiendlo swo kala swi nga amukeleki leswi nga fikiki emakumu.√√ (2)
- 5.2.3 Wansati.√ (1)
- 5.2.4 Vafundhisi.√ (1)
- 5.2.5 Swi tshikelela mhaka ya ku hela mbilu./ ku va swilo swi nga fiki emakumu. √√ (2)

- 5.2.6 Ri vula leswaku vumbhuri bya yena byi ta kala byi hela.√√ (2)
- 5.2.7 A swi nga yi helo./Swi nge fiki kule.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 5.2.8 Mutlhokovetseri u humesa thoni yo tika leyi kombaka ku karhala na
ku lan'wa.√√ (2)
- 5.2.9 Mukamberiwa u ta nyika xitsundzuxo xa yena. Xik.: A ndzi ta n'wi
tsundzuxa ku huma eka vuxaka lebyi a ya tikumela vuxaka
byin'wana. √√√ (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70